

Jacek Walicki

(Instytut Historii UŁ. Centrum Badań Żydowskich)

Źródła do dziejów gminy żydowskiej w Łodzi (do 1939 r.)

Krótki opis projektu badawczo-edytorskiego

Zakres chronologiczny

Ze względu na brak danych, pozwalających jednoznacznie ustalić datę powstania gminy łódzkiej, za datę początkową przyjmuje się datę, co do której można powiedzieć z pewnością, że gmina już funkcjonowała, czyli rok 1806.

Za datę końcową uznaje się dzień 8 września 1939, moment wkroczenia do Łodzi wojsk niemieckich. W tych dniach przerwaniu ulega działalność gminy wyznaniowej, a wielu członków jej władz, z J. L. Minbergiem na czele, opuszcza Łódź. Dalsza działalność gminy (jako instytucji) pod rządami hitlerowskimi, utrata jej dotychczasowej samorządności, rola spełniana przez nią w pierwszych tygodniach okupacji – to już fragment dziejów Holocaustu: prehistoria getta łódzkiego.

Zakres tematyczny

Tematyka wchodzących w skład projektowanego zbioru przekazów źródłowych obejmie nie tylko gminę jako instytucję (czyli w kolejności chronologicznej: kahał, Dozór Bóżniczy, Gminę Wyznaniową Żydowską), lecz **gminę jako społeczność**. Wykreślenie wyraźnych i jednoznacznych granic będzie tu niewątpliwie trudne, a nawet mogące budzić nie dające się rozstrzygnąć wątpliwości.

Wynika to z tego, iż homogeniczna prawie społeczność żydowska I połowy XIX w. większą część swej pozagospodarczej aktywności łączyła w mniej lub bardziej widoczny sposób z działalnością gminy religijnej, gdy w I połowie XX w. znaczny odłam łódzkich Żydów w znacznym stopniu był zeświecczony i jego związki z religią były już o wiele słabsze.

Zgodnie z tą obserwacją, szczegółowy zakres wydawnictwa obejmie:

- a) działalność (wspomnianych wyżej) organów zarządu gminy wyznaniowej: wybory, skład władz, gospodarkę finansową (budżety, podatki – w tym przykładowe listy podatkowe, rachunki); sprawy instytucji gminnych: synagog, cmentarzy, instytucji opieki społecznej;
- b) działalność innych instytucji religijnych (synagog, domów modlitwy, szkół religijnych różnego rodzaju) – bez względu na stopień ich formalnej, zazwyczaj zmiennej w czasie i często do dziś budzącej kontrowersje zależności od organów zarządu gminy;
- c) działalność żydowskich instytucji szkolnictwa, kultury i pomocy społecznej, o ile nie miały charakteru programowo antyreligijnego. Wątpliwości budzi tu sprawa uwzględnienia instytucji syjonistycznych; być może należałoby ograniczyć się do tych, które powiązane były z „Mizrachi”.

Jako aneksy zostaną zamieszczone podstawowe przepisy prawne, regulujące działalność ludności żydowskiej: zarówno *stricte* religijną, jak też szkolną, kulturalną i z zakresu opieki społecznej.

Publikacja w tej formie nie obejmie więc całokształtu tematyki dziejów Żydów w Łodzi do 1939 r., stanowić jednak będzie mogła podstawę dla dwu następnych publikacji źródłowych, jakie winny być poświęcone historii łódzkich Żydów: *Źródeł do dziejów gospodarczych* i *Źródeł do dziejów politycznych*.

Zakres i sposób kwerendy

Kwerendą zostaną objęte w pierwszym etapie zasoby archiwów i bibliotek łódzkich. W dalszym etapie nastąpi uzupełnienie jej o materiały z archiwów i bibliotek warszawskich. W innych miejscowościach krajowych (poza Krakowem) trudno obecnie spodziewać się materiałów związanych z tematem wydawnictwa, choć oczywiście trudno wykluczyć, że prowadzące do nich tropy mogą pojawić się w trakcie poszukiwań archiwalnych. W miarę możliwości finansowych przewiduje się przeprowadzenie badań poza Polską.

Dążąc do wydobycia materiałów unikalnych i nieznanych badaczom, pierwszeństwo będzie dawane materiałom archiwalnym, prasa winna być przeglądana w drugiej kolejności.

W szczególności przejrzane być winny następujące zespoły archiwalne:

Archiwum Państwowe w Łodzi:

Łódzka Gmina Wyznaniowa Żydowska, Akta m. Łodzi, Policmajster m. Łodzi, Rząd Gubernialny Piotrkowski: Anteriora, Wydział Administracyjny, Wydział Budowlany, Kancelaria Prezydyalna, Kancelaria Gubernatora Piotrkowskiego, Łódzka Dyrekcja Szkolna, Towarzystwo Kredytowe m. Łodzi, Urząd Wojewódzki Łódzki

Archiwum Główne Akt Dawnych

Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych, Centralne Władze Wyznaniowe

Archiwum Akt Nowych

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Ministerstwo Opieki Społecznej, Urząd Wojewódzki Łódzki

Kwerenda obejmie teksty w językach polskim, rosyjskim i niemieckim, a zależnie od możliwości technicznych wydawnictwa – również w żydowskim i hebrajskim. W wypadku materiałów łatwiejszych do odczytu (np. maszynopisy) dopuszcza się przepisanie tekstu bezpośrednio z oryginału; w wypadku innych materiałów wykonywane będą kserokopie, stanowiące podstawę do dokładnego odczytu i przepisania dokumentu. Jednak w obu wypadkach przed publikacją w druku przewiduje się kolacjonowanie tekstów z oryginałem.

Układ zawartości

W wielu wydawnictwach źródłowych stosuje się ściśle chronologiczny układ treści. Ze względu na szeroki zakres projektowanego wydawnictwa, przyjęty zostanie układ chronologiczno-rzeczowy. Kierując się różnicami w sytuacji politycznej i położeniu Żydów wyróżnione zostaną następujące okresy (części):

- a) do 1862/1863 r. (do dekretu Wielopolskiego i powstania styczniowego)
- b) od 1862/3 r. do 1903/1904 r. (od powstania styczniowego do okresu przed rewolucją 1905 r.)
- c) od 1903/1904 r. do 1914 r. (rewolucja 1905 r. i okres „monarchii przedstawicielskiej”)
- d) od 1914 do 1918 r. (I wojna światowa)
- e) od 1918 do 1939 r. (II Rzeczpospolita)

Poszczególne okresy (części) dokumenty podzielone zostaną na rozdziały, omawiające:

- a) władze gminy wyznaniowej
- b) sprawy kultu religijnego, rabinów, synagog, łaźni rytualnych
- c) sprawy cmentarzy
- d) sprawy finansowe gminy
- e) sprawy szkolnictwa i kultury
- f) sprawy opieki społecznej

Publikowane źródła w ramach rozdziałów ułożone zostaną w grupy tematyczne, a wewnątrz nich –

chronologicznie, według daty powstania. Być może, że okaże się koniecznym zastosowanie rozbudowanej na dwu-trzech poziomach hierarchii tematycznej.

Sposób publikacji źródeł będzie wzorowany – z pewnymi odstępstwami, wywołanymi charakterem tematu i zebranego materiału – z zasadami opracowanymi przez Ireneusza Ichnatowicza¹.

Wydawnictwo zaopatrzone będzie w indeksy osobowy² i geograficzny, wykaz skrótów, aneks biograficzny, obejmujący krótkie życiorysy osób odgrywających większą rolę w życiu gminy i częściej wzmiankowanych w dokumentach, wykaz wykorzystanych jednostek archiwalnych, bibliografię.

Zakres i sposób publikacji

Jest rzeczą oczywistą, iż liczba zebranych materiałów znacznie przewyższy możliwości publikacji. Z drugiej strony, wydanie tradycyjnej książki może nastąpić dopiero po zebraniu i opracowaniu całości materiału. Dlatego też edycję tradycyjną winna poprzedzić edycja w formie elektronicznej, internetowej. Umieszczane w niej będą wszystkie zebrane w trakcie kwerendy dokumenty. Aby przyspieszyć publikację materiałów, w Internecie umieszczane będą już wstępne, być może nie do końca opracowane (bez części aparatu krytycznego) wersje publikacyjne. Możliwość druku i kopiowania tekstów w wersji internetowej może być zablokowana.

Edycja książkowa o przypuszczalnej objętości ponad 100 arkuszy (2-3 tomy, łącznie ponad 1500 stron druku) powinna zacząć ukazywać się w końcu roku 2006. Obejmie ona specjalnie dobraną pod kątem zarówno reprezentatywności, jak też znaczenia historycznego część materiałów, oraz szeroki aparat krytyczny (por. wyżej). Korzystne byłoby dołączenie do wersji drukowanej CD z pozostałymi, zebranymi materiałami.

Jednocześnie nadal winna być dostępna stale aktualizowana wersja internetowa.

1 I. I c h n a t o w i c z, *Projekt instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych XIX i początku XX wieku*, „Studia Źródłoznawcze”, t. 7, 1962, s. 99-124.

2 Indeks będzie miał charakter rozbudowany, z podaniem podstawowych informacji biograficznych. W tekście dokumentów odsyłacze do indeksu biograficznego będą oznaczone specjalnym znakiem (☞).